

רבנו הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל

לע"נ סבתי, הרבנית חוה דינה

אלמנת הרב בארי זצ"ל

י. משה ברגמן

שיכור בתפילה בפורים וכלי שרת במחובר

(אגרת שנשלחה שנשלח להרב ישראל בארי זצ"ל)

פתח דבר

שני ענינים שונים לחלוטין נדונו במכתב זה של הרצי"ה, ובהשקפה ראשונה נראה לכאורה כי אין בהם חידוש מיוחד. הראשון בהלכות פורים, בו ציטט הרצי"ה קטע מ"עולת ראייה", והשני בדין כלי המקדש, שנדונו כבר בין סבי זצ"ל והרצי"ה ונדפסו בהערות הרצי"ה בסוף ספר "אורח משפט", ובספרו של סבי "משנת ראשונים" ח"א עמ' צט-קא.

בכל זאת, כשמעיינים במכתב בפירוט מתברר ש"אין ביהמ"ד בלא חידוש", ודברים שאינם מבוררים דים בדיון הראשון מצאו את מקומם בדיון השני. גם בדבריו על פורים יש תוספת ביאור לדברי הרב ב"עולת ראייה", והמעין בהשוואת המקורות הנ"ל ימצא גם שהרצי"ה איחד בין כמה טעמים שהזכיר הרב זצ"ל לענין אחד.

הפולמוס ההלכתי בין הרצי"ה לסבי זצ"ל בענין כלי המקדש, החל לאחר כתיבת ההערה בסוף "משפט כהן" (עמ' תלח-תמו), עת נפגשו שני האישים בסוכתו של הגרי"מ חרל"פ. מסתבר שהרצי"ה בא לקבל את פני הגרי"מ ברגל, ופגש שם את חתנו - סבי זצ"ל, ודן עמו בענין זה. במכתב התשובה ששלח אח"כ הרצי"ה לסבי בט"ז טבת תש"י, הוא כותב "כמו שאמרתי לכ"ת בהפגשנו בסוכת כ"ק חותנו הגאון שליט"א", (במכתב זה שהדפיסו אח"כ הרצי"ה בהערות בסוף ספר "אורח משפט" עמ' רסט-רע, נשמט משום מה משפט זה).

למרות מכתב תשובה זה, הדפיס סבי שנה אח"כ (תשי"א) את ספרו, (משנת ראשונים עם שביל הקודש) ובו הוא ממשיך לטעון את אותם הטענות עליהם השיב לו הרצי"ה במכתב מלפני כן, ונראה שלא התקבלו תשובותיו של הרצי"ה על דעתו.

המכתב המודפס כאן לראשונה, נכתב כאשר קיבל הרצי"ה את ה"משנת ראשונים", ובתגובה על ההשגות שהשיג סבי זצ"ל בספרו על דבריו ב"משפט כהן" ובו הוא שב וחוזר על התשובות אותם כתב בתשובה הקודמת.

המעין בשני המכתבים ימצא, שלמרות שהטענות נשארו כמעט אותם טענות, בכל זאת הוסיף הרצי"ה במכתב זה במילים קצרות תוספת ביאור למה שביאר בארוכה בראשונה.

תוך כדי עיון בטענות הצדדים, מתברר שיש ביניהם ויכוח עקרוני בעיקר בהבנת דברי התוס' בזבחים, וננסה לעמוד על דבריהם אלו.

יסוד חידושו של הרצי"ה היה, כי כלי עיקר מהותו וענינו הוא שיהיה תלוש מהקרקע. "והנה כמו שהשם של כלי הוא מונע את שם הבנין שלא שייך בו בעיקרו, כן גם י"ל ששם הבנין מונע הוא את השם כלי, שהוא מטלטל ולא קבוע בבנין, ששני השמות הללו מנוגדים הם זה לזה... היותו מחובר לבנין ולקרקע מבטלת עצם השם של כלי..."

דוגמא לדבר זה מצינו לענין טומאה, שכלי המחובר לקרקע אינו חשוב כלי יותר ואינו מק"ט. נפק"מ להלכא גם בימינו שחידש מדבר זה היא - האם מותר לעשות מנורה כדמות מנורת המקדש, כאשר היא מחוברת לקרקע. טענת הרצי"ה היא, שמאחר והמנורה חייבת להיות "כלי", י"ל שאם עשאה קבועה ומחוברת לקרקע ולבנין, באופן המבטלה מתורת כלי, הרי זה פסול בעצם מהותה עוד יותר מפרטי גביעיה כפתוריה ופרחיה ומשקלה, שהרי בזה אינה כלי כלל אלא חלק של הבנין. וא"כ לגבי עשיית מנורה תבנית מנורה, שהאיסור הוא גם בלא גביעיה כפ"פ, כיון שבשאר מתכות אין זה מעכב, אבל אם עשאה קבועה ומחוברת לקרקע ולבנין ובטלה לו, י"ל דהא עדיפא משאר דברים הפוסלים ומעכבים בה".

נמצא, ששני חידושים חידש כאן הרצי"ה: הראשון - שכל כלי שרת המחובר לקרקע בטל ממנו שם כלי ואינו כשר לעבודת המקדש, והשני - כי פסול מהותי זה שלא חל עליו שם כלי שרת כלל גורם לכך שמי שעשה תבנית כלי זה במחובר למרות שעשה בדיוק אותה תבנית כלי שבמקדש - לא עבר על איסור עשיית כלים בתבנית המשכן. [ושמא יש בדברים אלו כדי להתיר את מנורת המתכת המוצבת כסמל המדינה בחזית בנין הכנסת בירושלים, שכבר העיר על כך הרב הרצוג (שו"ת יו"ד ס' מא) שיש בזה בעיה של מנורה תבנית היכל].

אחת ההוכחות שהביא הרצי"ה לדבריו שם, הובאה בשם הרב צבי פסח פרנק זצ"ל, מהגמ' במנחות כט ע"א הדורשת את הפסוק "המנורה הטהורה - מכלל דאיכא טמאה", ולמדנו שהמנורה צריכה להיות דוקא כלי שראוי ויכול לקבל טומאה ולא מחובר.

על ג' הערות אלו חלק סבי זצ"ל בספרו. לגבי ההנחה כי כל מהותו של כלי הוא במנותק מהקרקע, הוכיח מהתוס' בזבחים צז ע"ב, (וד"ה והתם עולה הוא) שדן בשאלה איך לומדת הגמ' דין תלוש בשחיטת חולין מעקדת יצחק, וא"כ מבינה ששם יש דין שחיטת חולין, וגם דין כלי בקדשים וא"כ מבינה שליצחק היה גדר עולה.

מתרץ התוס' שיצחק באמת עולה, אך ניתן ללמוד גם חולין מרמז אחר בקרא, ופירש שמהמילים ויקח (ולא והכין) דורשים תלוש בחולין, ומדכתיב מאכלת ולא המחתך דרשינן כלי בקדשים.

והנה נראה שיש כאן שתי אפשרויות בהבנת התוס', האם כונת התוס' לומר שלימוד תלוש שייך רק לחולין וכלל לא לקדשים, או שכונתו לומר ששני הלימודים שייכים בקדשים רק שכיון שיש רמז בפסוק גם לחולין נלמד לחולין ג"כ, אך רק מה שיכול להיות שייך גם בחולין, וזה רק תלוש ולא כלי שרת.

ומתחילת דברי התוס' משמע כאפשרות השניה שכתבנו, "ואומר ר"ת דגמרינן נמי חולין", משמע שחולין נלמדים ג"כ, בנוסף ללימוד בקדשים, ולא ללימוד מיוחד להם, וא"כ חזינן שהתוס' מבינים שצריך לימוד מיוחד לתלוש בשחיטת

קדשים למרות שכבר בעיני כלי, משמע שעצם המושג כלי שרת אינו שולל מחובר. אולם הרצי"ה הבין כדרך הראשונה שאמרנו, שהלימודים נפרדים לגמרי ולמרות שעיקר הקרא בקדשים - הלימוד דתלוש שייך לחולין בלבד ולא צריך כלל לקדשים.

ועוד נראה לומר, שהוכחת סבי זצ"ל היא שאפילו את"ל שהלימוד דתלוש שייך רק לחולין, עדיין מה צריך ללמוד דין דתלוש בחולין ממיעוט מיוחד של ויקח ולא והכין, ועוד מיעוט מיוחד ממאכלת לכלי, הרי ברגע שלמדנו כלי על כורחנו הכונה גם תלוש (לשיטת הרצי"ה שכלי כל מהותו שייכת רק בתלוש) ואין צריך לזה מיעוט מיוחד, אלא על כורחנו שכלי יכול להיות גם מחובר וצריך מיעוט מיוחד לתלוש בחולין.

אולם הרצי"ה הבין שיש להפריד לגמרי בין הדברים, למדנו כלי בקדשים ויש לנתק לימוד זה לגמרי ממה שלומדים לגבי חולין, ושם צריך מעוט עצמאי. אילו היינו לומדים רק הלימוד דכלי (הכולל גם תלוש) לקדשים - לא היינו יודעים שלחולין דלא בעו כלי כלל חייבים ג"כ תלוש, והיינו סוברים שרק בקדשים דבעו כלי ממעטינן תלוש ולא בחולין.

עוד חלק סבי על הטענה שהעושה מנורה בתבנית המקדש אך במחובר - אינו עובר, והוכיח מדברי המהרי"ק בסימן ע"ה, שכתב דאף מי שיעשה מנורה שאינה כשרה במקדש, אך למראית העין נראית כמוה - עובר, והוכיח המהרי"ק מדברי התוס' (מנחות כח ע"א ד"ה אכסדרה) שאסר אף לעשות אכסדרה בעלת ג' מחיצות ואע"ג שבהיכל היו ד', כיון שפתח אולם היה גבוה והיה נראה לעין הרואה כאילו יש רק ג' אסור, "אלמא בתר ראית העין תליא מילתא", עכ"ד. וא"כ כיון דחזינן דדעת המהרי"ק שהדבר תלוי בראיית העין בלבד שנראית כמו במקדש, מה לי תלוש ומה לי מחובר.

על כך משיב לו הרצי"ה במכתב שדין תלוש בכלי שונה מכל פרטי דיני המנורה, בכך שמחובר אינו כלי כלל ואין מה להתחיל להשוותו בכלל למנורת המקדש שהיא ודאי כלי, משא"כ שאר פרטי הדינים כאשר שניהם כלים תליא אז במראית העין. ויש להעיר שדיון זה בדברי המהרי"ק לא הופיע בדיונים הקודמים ביניהם כלל, ואינו נזכר בתשובה המודפסת באורח משפט).

בנושא זה ברורה ביותר מחלוקתם, הרצי"ה הבין שתלוש הוא פגם יסודי ומהותי בעצם המושג כלי, עד שא"צ לו כלל אפילו לימוד מיוחד בתורה, שברור שאין זה כשר בלי שום פקפוק, ולכן עדיף פגם זה לחלק בין מנורה מחוברת למנורת המקדש יותר מכל שאר פרטי הדינים הפוסלים במנורת המקדש, משא"כ לשיטת סבי הרואה בפגם מחובר פרט רגיל מפרטי הדינים של כלי שרת, והוצרכנו ללומדו ממיעוט מיוחד של "ויקח" (ואצל יצחק) כמו שאר פרטי דיני כלי שרת - א"כ אין חילוק בין דין זה לשאר דיני פסולי מנורה, שאפילו עשה מנורה פסולה - תליא במראית העין שנראה כדומה למנורת המקדש ועבר איסורא. (ואולי קשורים הדברים לתפישה כוללת של פרטי תורה וכללותיה, הבחנות דקות בין כלל מהותי לפרטיו האחרים שמהוה יסוד בתורת הרב זצ"ל, ואולי לא כו"ע הלכו בדרך זו).

עוד דן סבי בראייתו של הגרצ"פ פרנק זצ"ל, מהגמ' במנחות כט "המנורה הטהורה - מכלל דאיכא טמאה", ורצה הרצי"ה להוכיח מכאן שהמנורה מוכרחת

שתהא כלי הראוי לקבל טומאה ולא מחובר. ותמה סבי על כך, שעל כורחנו אין דין דאורייתא שהמנורה תוכל לקבל טומאה, שהרי כשרה גם בשל עץ שאינו מקבל טומאה כמ"ש הרא"ם (רא"ם על הסמ"ג בהלכות חנוכה), וע"כ שכונת הגמ' לומר שאם עשו המנורה ממתכת בתלוש - דע שבהכרח תהא פשוטי כלי מתכות שמקב"ט, אך אם יעשוה באופן שלא מקב"ט כגון עץ או מחובר אינה מקב"ט וכשרה.

על טענה זו השיב הרצי"ה במכתבו הראשון (הנדפס באורח משפט) דתליא בגירסאות במגילת תענית אם היתה של עץ או של בעץ, וכאן יש לנו מילים להוסיף שבמכתבו המקורי של הרצי"ה (הנמצא בידיו) הוסיף לכתוב שאפי' את"ל שהיתה של עץ, "וגם בעיני ציפוי כלים דסוף חגיגה" (חגיגה כו ע"ב במשנה ובגמ' כז ע"א) ובדפוס השמיט הרצי"ה משפט זה, ונראה שבמשנה ראשונה סבר שגם מנורה של עץ חייבת ציפוי מתכת המק"ט, אך במשנה אחרונה חזר בו שהרי מדברי הרא"ם מוכח שעשוה דוקא משל עץ רק כדי שלא תקבל טומאה ואת"ל שחייבת בציפוי מתכת מאי אהני, ולכן השמיט זאת בדפוס.

עוד טוען סבי בספרו, שלדברי הרצי"ה יוצא שיש הכרח שהמנורה והשולחן יוכלו לקב"ט וזהו דין בהם לפוסלם בלא זה ולא שרק היה במקרה, והוכיח שלא משמע כן מלשון רש"י הרדב"ז והרא"ם, שנראה מדבריהם שאין זה תנאי במנורה ובשולחן, אלא שכך נהגו בזמן המקדש לעשותם באופן שיקבלו טומאה.

על טענה זו (שלא נדונה במכתב שבאורח משפט) עונה הרצי"ה שבאמת אין זה דין מפורש של לימוד המחייב יכולת קב"ט במנורה, אלא זה דבר הנובע ממילא מגדר היותה כלי והמובן של "הטהורה", ואף על פי שאין לזה דין מיוחד ואינו תנאי מפורש בדיני הכשר מנורה יפסל ממילא בלא זה, וכן בשולחן לומדים בגמרא שמוכן לאפשרות הטלטול ולא שיש הכרח ודין לטלטלו לעולי רגלים. ואעפ"י שבמסקנת הגמ' במנחות דחו דרשא זו של "הטהורה - מכלל דאיכא טמאה" ודרשו "דבאה ממקום טהרה", עדיין טוען הרצי"ה שממילא הרי זה נכלל בכלל המובן של הטהורה כמו שהוא בתואר זה של השולחן, ושוב הדברים כאן לשיטתו בלבד שמחובר אינו בכלל כלי כלל וא"צ לו מיעוט מיוחד ולכן אפשר לומר שעדיין נשמע מכלל הטהורה, משא"כ לשיטת סבי זצ"ל שזהו פסול כשאר פסולים וחיב להכתב בקרא, אי אפשר לדרוש זאת בלא מיעוט מיוחד.

עוד הערה בנושא: עיקר סברת הרצי"ה מסתמכת על הלימוד מעניני טומאה ששם מחובר אינו כלי ואינו מק"ט, וכן גם כתב לסבי במכתבו הראשון להוכיח מעניני שבת מדברי התוס' (שבת יא ע"ב תוד"ה אלא) "כיון דמחובר לקרקע לאוי שמיה כלי", אך דעת סבי זצ"ל בנושא היא שיש לחלק בין הגדרות כלי בכלי שרת לבין הגדרות כלי במקומות אחרים, והוכיח כן בחלק ב' של ספרו "משנת ראשונים" הל' ביאת מקדש פ"ה הט"ו בשביל הקודש אות א (עמ' רמז-ח) מדברי הרמב"ם על ים שעשה שלמה עי"ש, "לכן נראה לחדש שדין כלי לגבי קידוש שונה מדין כלי לגבי שאובין... לענין כלי בטל מזה דין כלי, אבל עדיין כלי הוא לגבי קדשים ושפיר מקדשי ביה את המים וכן מקדשים ממנו, דכיון דלמלאכתו זו הוא ראוי עדיין שם כלי עליו לקדש", הרי לנו ששיטתו היא שאעפ"י שלענין הגדרת הכלי אינו חשיב יותר כלי, כל עוד ראוי למלאכתו שם כלי שרת עליו וא"כ ה"ה במנורה מחוברת, אע"פ שאולי אין שם כלי עליה לענין טומאה ושבת, שם כלי שרת עליה כיון שראויה להדלקה.

ב"ה ב' שבט תשי"ב

שפעת שלומים וברכות כל הטוב לכבוד הרב הגאון המובהק ומפורסם ביקרת ערכו מוה"ר ישראל בארי שליט"א הרב דעיה"ק נס ציונה ת"ו.

אחרי דרישת שלומו הטוב הנני בזה בתשובה לשאלתו על דבר המסופר מאת כ' גיסו הרש"ב שליט"א¹ על כ"ק אאמו"ר הרב זצ"ל שהחליט להתפלל בפורים אחר השתיה משום שפחדה של יראת ד' מפיג את היין.

אינני זוכר בעצמי את הדברים בדיוק סגנון זה, אמנם בתוכנם מובנים ומבוררים הם ע"פ המבואר בדברי קדשו בסידור "עולת ראייה" ח"א בעניני פורים², כי מצד קדושת המצוה של השתיה בפורים היא משפיעה על האדם מישראל ומערכת כוחותיו הנפשיים והגופניים, בכח הפחד העליון המופיע בה בעבודת ה' וקיום מצותיו, של דברי דודיו במטע חי - עולמו ע"י חכמי תורתו שבעל-פה, ומכריעה ומפיגה את תסכולות הרושם המכביד של היין, ולפיכך לסמוך בזה בהתר תפילה לענין שתי, (שמחולק ממדרגת שכרות) - ובדרך בדיחותא, הראויה להאי יומא, יתכן שנאמרו בשימוש מאמר חז"ל בבב"ת³ בצורה מהופכת⁴.

בהזדמנות זו הנני שוב, עם כפלי תורות ליישור חילו לאורייתא שבאוצרו הגדול, בגמרא וסברא, של ספרו הנאדר על הלכות בית הבחירה וכלי המקדש⁵, כה ירבה ויחזק כוחו בסיעתא דשמיא להגדיל תורה ולהאדירה בהפצת מעיינותיו לזכות הרבים,

אוסף להעירו במש"כ שם⁶ מדהתוס' ובחים צ"ז⁷, כי יוכל להיות כלי גם במחובר, ולא כן הוא כי בדהתוס' שם מבואר החילוק שבין חולין וקדשים, שהם מחולקי בלימודיהם ובריניהם, שלחולין צריך תלוש ולא כלי, ולקדשים צריך כלי, והוא וראי תלוש, אמנם הלימוד ממאכלת לקדשים, שצריך כלי, והוא תלוש, אינו מלמד לחולין, שהם אינם צריכים כלי אלא תלוש, והם נלמדים מויקה, כי כלי מוכרח להיות תלוש ואין תלוש מוכרח להיות כלי, וזה פשוט ומבואר שם וגם בדהתוס' במנחות⁸ ובחולין⁹, עיי"ש, וכמוכן אין הדברים מזיזים מפשוטם בעצמם

1. הרב שמואל ברוך ורנר, חתן הגרי"מ חרל"פ ואב"ד בת"א.
2. סדור עולת ראייה ח"א עמ' תלט-תמא: "ידענו מדברי חכמים אמיתיים, שהארת פורים גדולה למאד, וקדושה גדולה מאירה בו בעולם. ונראה שמתוך כך מלמעלה, האדם נשמר אז מכל קלקול, כיון שהוא עסוק בשמחת פורים, וא"צ כ"כ להיות על משמרתו רק שלא יעבור ח"ו שום דבר מדברי התורה והמצוה, שח"ו אין עבירה מצוה... ולולא דמיסתפינא היה נ"ל, דאף שבכל הימים שתוי אל יתפלל, מ"מ ביום זה הואיל ומצותו בכך לא מטריד, זולת שיכור גמור שצ"ע אם הוא מהמצוה... ולפ"ז לפמש"כ לעיל, די"ל בפורים שהשכרות מצוה, ועכ"פ שיהיה שתוי ודאי חובה היא, י"ל דמותר לכתחילה להתפלל כ"ז שלא הגיע לשכרות גדולה כ"כ, שאינו יכול לדבר לפני המלך. וניחא בזה ללמד זכות על הרבה שנוהגים להתפלל בהיותם שתויים בפורים עכ"פ, ואף כי צ"ע קצת לדינא, מ"מ לענין שתוי לע"ד יש על מי לסמוך."
3. בבא בתרא י' ע"א "פחד קשה יין מפיגו".
4. בגמ' שם נאמר שהיין מפיג את הפחד הקשה, ובבדיחותא דפורים הפכו מאמר חז"ל ואמרו שפחד קשה מפיג את היין, ופחד העמידה לפני ה' בתפילה מפיג כח היין המשכר וראוי לעמוד ולהתפלל לפני המלך.
5. ספר "משנת ראשונים" עם שביל הקודש חלק א' על הרמב"ם הל' בה"ב וכלי המקדש, הרב ישראל בארי נס ציונה תשי"ב.
6. הלכות בית הבחירה פרק ז' הלכה י', (עמ' צט-קב) משנת ראשונים ד"ה "ואסור לאדם שיעשה בית תבנית היכל, ובתשובת מהרי"ק", ושם בשביל הקודש אות א' בד"ה "וראיתי בהערות לספר דעת כהן".
7. זבחים צז ע"ב תוד"ה "והתם עולה הוא": "ומדכתיב ויקח דמשמע דבר תלוש ולא כתיב סכין (נ"א והכין) דרשינן תלוש בחולין וכלי בקדשים".
8. מנחות פב ע"ב תוד"ה "ויקה את המאכלת".
9. חולין טז ע"א תוד"ה "מנין לשחיטה שהיא בתלוש".

ומהמזבא במקורות הנזכרים בהערות בדעת הכהן¹⁰, ועוד כהנה, שאין כלי מחובר. ומש"כ שם מדברי המהרי"ק¹¹ דבראיית העין תליא מילתא דאיסור דמות המשמשין במקדש, אין זה שייך לעניננו שהחילוק בין תלוש למחובר הוא בעיקרו וגופו של הדבר הנאסר, ולא כפרטי השיעורים של גובהה או של מחיצות האכסדרה. ומש"כ מדהגמ' במנחות כ"ט¹² דממא דאצטריך קרא דטהורה במנורה לפסול כשאינה מקבלת טומאה, באמת לא איצטריך להכי, וכנ"ל ומבואר מצד היותה כלי והוא כלי מתכות, אלא שממילא הרי זה נכלל בכל המובן של הטהורה כמו שהוא בתואר זה של השולחן. ומה שמובא שם בדהגמ'¹³ ממה שהיו מגביהין אותו בפני עולי רגלים, הוא להוכחה שהוא מוכן לאפשרות הטלטול ולכן אינו בכלל העשוי לנחת. ממעוט הפנאי מוכרחני לקצר והנני חותם בשים שלום רב וכל נעמה של תורה, בתוחלת ישע ימין רוממה וכל התחדשות אורו כקדם על ציון וירושלים וכל מקראיהן, בכל ידירות היקר,

צבי יהודה הכהן קוק

10. שו"ת "דעת כהן" למרן הרב זצ"ל, בהערות הרצי"ה בסוף הספר עמ' תלח-תמ, ד"ה "בענין המנורה" ובפרט מהקטע "והנה כמו שהשם של כלי".
11. תשובת מהרי"ק סימן ע"ה, וחובאה ב"שביל הקודש" במקור הנ"ל בחערה 6 ד"ה "אלמא בתר ראיית העין".
12. שביל הקודש שם, ד"ה "ומ"ש הגרצ"פ פרנק שליט"א".
13. הגמ' הנ"ל במכתב, מנחות כט ע"א.